

NAD METÓDOU DEJÍN FILOZOFIE*

ELENA VÁROSSOVÁ

Keď roku 1816 začínal Hegel *Prednášky o dejinách filozofie*, vyjadril v úvode osobitnú radosť nad skutočnosťou, že mu je dopriate začínať ich v dobe pre filozofiu konečne priaznivej. S nadšením filozofa, ktorý svoj život zasvätil filozoficko-teoretickým a vedeckým záujmom, víta „úsvit čias“, keď filozofia vychádza z ústrania, z povrchného praktikizmu a pseudovedeckej prázdnoty, do ktorej upadla, „keď núdza doby a záujem o veľké svetové udalosti zatlačili dôkladnú a vážnu vedeckú prácu do pozadia a odvrátili od nej všestrannejšiu pozornosť“.¹

Pritom v duchu svojho historického realizmu a presvedčenia o zložitosti a rozpornosti vývinu v dejinách Hegel vie, že štádiá, keď sa filozofii nedarí, keď je potláčaná alebo podriaďovaná iným záujmom, sú objektívne podmienené, a teda pochopiteľné a vysvetliteľné. Tak veľké historické udalosti, „búrky doby“, v ktorých sa odohrávajú zápasy o existenciu národa, štátu, o novú organizáciu spoločnosti atď. (čo bolo v jeho čase, v čase intenzívnych politických pohybov po Francúzskej revolúcii, na dennom poriadku vo všetkých európskych štátoch), podľa neho nevyhnutne odvádzajú myslenia od filozofického bádania. Podmienkou filozofie je totiž špecifická koncentrácia na teoretické otázky a snaha po poznaní podstaty skutočnosti. A to zvyčajne nepotrebuje a ani neumožňuje revolučné obdobia, v ktorých dominujú sociálno-politické hľadiská, praktické akcie a snahy o víťazstvo a upevnenie moci novej spoločnosti absorbujú podstatnú časť ideovej aktivity. Rozvoj filozofie, povedané v heglovskej, idealistickej nadnesenej terminológii, je podmienený možnosťou, „aby sa popri politických a ostatných záujmoch, spojených so všednou skutočnosťou, rozvinula i čistá veda, slobodný rozumový svet ducha“.²

* Táto stať je podstatným výťahom z doslovu k *Prehľadu dejín slovenskej filozofie*. Publikáciu pripravuje Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied a vyjde v najbližších mesiacoch. Redakcia Otázok marxistickej filozofie pokladá za užitočné oboznámiť svojich čitateľov s textom tohto doslovu, pretože sú v ňom výstižne formulované základné metodologické hľadiská, uplatnené pri koncepcii tohto nového diela o dejinách slovenského filozofického myslenia. Stať uverejňujeme aj ako príspevok k znovuoživeným diskusiám o problematike vedeckej metodológie.

¹ G. W. F. Hegel, *Úvod k dejinám filozofie*, Praha 1952, 12.

² Tamtiež, 11–12.

„Čistá veda“ pritom neznamená u Hegla popretie spojenia filozofie so spoločenskými pomermi alebo politickým životom. Hegel bol vlastne prvý filozof, ktorý dôsledne presadzoval — pravda, na idealistickej báze — myšlienku vnútornej spätosti ideového vývoja ľudstva a národov s vývojovými formami a organizáciou ich spoločenského života. Jeho prízvukovanie „čistej rozumovej vedy“ vyjadruje iba názor, že filozofia je tou formou ľudskej duchovnej aktivity, ktorá je maximálne sústredená na teoretickú reflexiu, ktorá prekonáva obmedzenosť jednostranných, parciálnych a povrchných hľadísk v záujme odhalovania podstatných stránok a totality skutočnosti. K tejto činnosti je práve potrebný, podľa Hegla, určitý stupeň vývinu pomerov v spoločnosti. Treba, aby sa utíšili búrky vášní, konflikty rozmanitých záujmov a aby sa prekonali nižšie formy života vôbec. Iba v istých podmienkach a v určitej intelektuálnej atmosfére môže vedomie myslieť na všeobecné predmety, urobiť si svet predmetom filozofickej reflexie. Preto sa v dialektike rôznych potrieb a záujmov sprevádzajúcich vývin spoločnosti a národov môže stať, že niektoré národy zostávajú dlho bez filozofie, alebo naopak, že tam, kde sa kedysi s úctou a horlivo pestovali vedy a filozofia, dochádza k ich úpadku, regresu, ba i zániku, ak nie sú pre teoretický rozvoj myslenia objektívne predpoklady. Príliv a odliv pozornosti k filozofii nie je teda iba vecou filozofie samej, tak ako rozvoj filozofie nie je — pri všetkej imanentnosti filozofických problémov — nevyhnutnosťou, ktorá sa uskutočňuje bez ohľadu na spoločenský a historický proces. Skôr je pravda, že filozofia je v pomere k rôznym iným prejavom a momentom vývinového procesu ľudstva výsledkom, výsledkom, ktorý vzniká na určitom vývinovom stupni ducha, usilujúceho sa objasniť vyšším pojmom celú mnohotvárnosť a všetky stránky skutočnosti. Bez filozofie možno žiť, filozofia nie je „vonkajšou nevyhnutnosťou“, kým a ak, pravda, nie je nevyhnutnosťou oná myšlienková činnosť, ktorá sa usiluje o podstatnú jednotu všetkých aspektov skutočnosti, o scelenie a hlbšie pochopenie rôznych jej stránok a momentov.

Odhladnuc od terminológie a idealisticky mystifikujúceho Heglovho výkladu, zdá sa, že v týchto jeho historicko-filozofických úvahách je obsiahnutý hlboký poznatok o špecifičnosti filozofie i jej dialektickej spätosti s inými formami spoločenského vedomia a spoločensko-historickým vývinom. Zovšeobecnil v ňom svoje nevšedné znalosti predchádzajúceho vývinu filozofie a dejín, najmä svoje pozorovania porevolučného obdobia. Práve tieto okolnosti núkajú sa nám na zamyslenie, keď sa pozeráme retrospektívne na vývin marxistickej filozofie od dôb Marxových, a najmä na filozofiu v začiatočných fázach budovania socialistickej spoločnosti. Zdá sa nám, že napriek odlišnej historickej situácii môžeme vo vývoji filozofie tohto obdobia nájsť mnoho analogických momentov s tými momentmi, ktoré spomína Hegel.

Je fakt, že filozofia (ako aj mnohé iné teoretické disciplíny) bola v týchto časoch odsunutá do pozadia, resp. bola podriadená mimoteoretickým a mimosystémovým, predovšetkým praktickopolitickým hľadiskám. Tým došlo nevyhnutne k jej zjednodušeniu, k redukcii jej významu a v jadre vlastne k popretiu jej špecifičnosti. Tejto metóde padlo vo filozofii za obeť mnoho tvorivých síl. Pritom tendencia k filozofickému konformizmu a ideologickej uniformite, netvorivé

utvrďovanie sa v autoritách klasikov väzili hlboko v primáte sociálno-politických akcií a hľadísk nad akoukoľvek inou ideovou aktivitou človeka. Zopakovala sa v dejinách filozofie viac-menej známa skutočnosť, že filozofia, stratiac svoju teoretickú samostatnosť, stratila i vlastnú poznávaciu a zovšeobecňujúcu funkciu i pretváraciu silu a postupne bola oklieštená o svoje základné úlohy.

Na druhej strane sme však v poslednom čase aj my svedkami príchodu priaznivejších podmienok pre filozofiu. Marxistická filozofia prekonáva stav, do ktorého ju zahнала „núdza doby“, doby historických politických akcií a iniciatív, ale malých filozofických počinov, ba priamo ústupu z teoretickej výšky, ktorú vytýčil pre filozofiu vo svojich vrcholných dielach Marx. Treba si uvedomiť, že Marx, prekonávajúc Hegla a viac-menej aj klasický model filozofie, nezmenšil nijako nároky na jej teoretické a odborné úlohy. Naopak. Dal jej základ a metódu, pomocou ktorých sa filozofia môže skutočne stávať vedou o podstate skutočnosti, prepracúvať sa k jej zákonitostiam, prehľbovať ustavične pravdu o svete a človeku. Požadoval od nej, okrem toho, nebyť iba nezainteresovaným poznaním, filozofiou diváka, neosobnou vedou, ale stať sa revolučne tvorivou aktivitou, ktorá poznáva svet a spoločnosť v záujme ich premeny v prospech človeka. V tomto zmysle filozofia — v porovnaní s inými vedami — by mala byť oveľa mnohostrannejšie zodpovedná za teoretickú úroveň ideovej práce aj za stav ľudskej spoločnosti.

Pravda, táto zodpovednosť je podmienená, lebo filozofia môže spomenuté úlohy vykonávať optimálne, t. j. v zmysle historicky relatívnej (a nie dogmaticky absolútnej) pravdy iba za určitých podmienok:

1. Keď jej je dovolené byť *samou sebou*, t. j. špecifickou duchovnou aktivitou, ktorá si svojimi teoretickými prostriedkami a postupmi osvojuje skutočnosť a preniká stále hlbšie k jej poznaniu. Jej pohyb dopredu nemôže sa pritom uskutočňovať inak, iba keď je, ako hovorí Marx, „kritikou všetkého existujúceho“, keď si systematicky kladie otázky, keď hľadá, skúma, preveruje a prekonáva filozofické idey, z ktorých sama vyšla a ktoré starnú, ale sa aj vynárajú v novom, aktualizovanom význame.

2. Keď si sumu svojich poznatkov a správnosť pojmov neustále overuje a dopĺňa výsledkami prírodných a spoločenských vied, nestrácajúc súčasne zo zreteľa, že všetko toto poznanie je ľudským reprodukováním a reflexiou o skutočnosti, ktorá sa začína i vyúsťuje v konkrétnej spoločenskej praxi a uskutočňuje sa nevyhnutne cez prizmu možností a záujmov človeka.

3. Keď sa význam filozofie pre prax a ľudský pokrok a miera jej spoločenskej potrebnosti nedokazuje (príp. neodmieta) z povrchného hľadiska, či slúži alebo neslúži bezprostredne aktuálnym potrebám alebo politickým heslám dňa. Spojenie s praxou (a správna politicko-ideologická orientácia) musí byť konštitutívnym momentom samej teórie, ktorá sa principiálne a s vnútornou nevyhnutnosťou orientuje na základné otázky svojej doby, spoločenského vývinu a aktívne sa zúčastňuje na ich riešení.

Dialektikomaterialistická filozofia, ktorá si, ako sme spomenuli, kladie v pomere k predchádzajúcim filozofickým smerom a systémom omnoho náročnejší a zodpovednejší program, potrebuje zachovanie týchto podmienok dvojnásobne.

Nemôže sa vyhnúť tomu, na čo svojou mystifikujúcou terminológiou naráža Hegel a čo v svojom diele uskutočňoval Marx, aby sa od povrchu a vonkajška vecí každodennej skutočnosti obrátila k ich podstatným stránkam a vnútorným súvislostiam a aby sa ako taká rozvíjala popri rôznych iných ideových formách a v dialektickej súvislosti s nimi. Osobitne v pomere k politike, ktorá ako výraz najbezprostrednejších a každodenných potrieb spoločnosti a hľadania prostriedkov na ich uspokojenie mala vždy tendenciu podriaďovať si až absorbovať filozofiu, musí si udržať svojbytnosť všeobecnej vedy, skúmajúcej skutočnosť a život z kategoriálnych a systémových hľadísk.

No, ako filozofiu vôbec, tak ani marxistickú filozofiu v jej doterajšom vývine neminuli dôsledky dialektického rytmu dejín. V závislosti od meniacich sa spoločenských potrieb a záujmov ľudstva i od stavu jeho intelektuálnych a mravných potencií je daná v dejinách možnosť uplatňovať sa vždy iným aspektom ľudskej aktivity; podľa toho presúva sa aj význam duchovných hodnôt, formuje (a deformuje) sa ich hierarchia.

Ak skúmame z tohto hľadiska osudy marxistickej filozofie v predchádzajúcom období, nebola jej pragmatisticky zjednodušená forma bez podstatného súvisu s prevahou sociálno-politických záujmov v živote ľudí, účastníkov zrodu a priebehu socialistickej revolúcie, bojovníkov za socialisticкую spoločnosť, a teda organizátorov nových podmienok ľudskej existencie. Ideová aktivita sa sústreďovala nevyhnutne na riešenie sociálno-politických otázok, a odliv pozornosti od teoretickej filozofie (azda i nedôvera voči niečomu, čoho bezprostredná užitočnosť nie je na pohľad evidentná, čo sa môže zdať — ako spomína Hegel — pre určitú dobu a určitú spoločnosť i prepychom) je pochopiteľný a vysvetliteľný. Pod menom filozofie vystupovali predovšetkým náhľady s afinitou k politike, k ideologickým a spoločenským otázkam. Pri ich riešení nešlo väčšinou o nové teoretické výboje. Najčastejšie sa filozofickí pracovníci pokúšali o popularizáciu a propagáciu, príp. o aplikáciu myšlienok klasikov marxizmu. Pritom sa mnohé základné poznatky klasikov zjednodušovali, devalvovali, prispôbili sa úrovni a momentálnym potrebám politického hnutia.

K vlastnej filozofickej problematike ontologickej a gnozeologickej, o problémoch antropologických ani nehovoriac, sa po Marxovi a čiastočne Leninovi marxistickí filozofi tvorivo a s tendenciou o ich novú analýzu a syntézu takmer nevracali, považujúc ich alebo za vyriešené (klasikmi), alebo za nepatriace do marxizmu. Sú, pravda, určité výnimky, aj pokiaľ ide o filozofické osobnosti — napr. G. Lukács, T. Pavlov, aj pokiaľ ide o obdobia — napr. tridsiate roky v SSSR, aj pokiaľ ide o problémy. Sem patrí filozofia prírodných vied a logika, ktoré — najmä z dôvodov nevyhnutnej potreby prírodných vied pre modernú technickú a aplikovanú vedeckú prax — dovoľovali riešiť aj novú teoretickú a metodologickú problematiku. No napr. až do uznania praktickej užitočnosti kybernetiky v Sovietskom sväze bola proscribovaná i symbolická logika. Smutný osud stihol na pôde marxizmu sociológiu, estetiku, psychológiu, etiku, ktoré v mnohom ohľade začínajú dnes takmer od začiatku.

Strhnutie politickej moci do rúk niekoľkých jednotlivcov a s tým súvisiaca atmosféra demagógie a strachu vytvorili v socialistickej svete ďalšie nebezpe-

čnosť pre filozofickú prácu. Do filozofie beztak už zjednodušené traktovanej dostávajú sa ešte aj manieri netvorivého dogmatizmu a diktátorstva, vytváranie mýtov a falšovanie skutočnosti. Namiesto zápasu o vec a pravdu nastúpil boj o prestíž a moc, maskujúci sa najčastejšie zaklínadlom boja o čistotu marxizmu.

Marxistická filozofia, ak berieme do úvahy veľký časový úsek od jej zrodzenia v dielach Marxových a potenciálne možnosti, ktoré sa jej pestovaniu dostali v socialistických krajinách, nemohla zo spomenutých príčin vydať zo seba všetko, čoho príslubom bola v najlepších prácach klasikov a čo svojou podstatou skutočne predstavuje. V zjednodušenej a zdogmatizovanej podobe strácala — paradoxne aj v pomere k významným idealistickým súbežníkom (k fenomenológii, existencializmu, novopozitivismu) — svoju tvorivú prestíž a prestala reagovať na ne ako teória, lebo nemala sama dostatočný kontakt so živými filozofickými otázkami svojej doby a človeka. Týmto došlo k veľkej ujme, nielen pokiaľ ide o ideovo-teoretickú tvorbu v socialistických krajinách, ale i pokiaľ ide o príťažlivosť a rozšírenie vplyvu marxizmu v celosvetovom meradle. Pokým sa totiž v praxi samých marxistických filozofov nepotvrdí sila, plodnosť a pravdivosť tejto filozofie v pochopení a osvetlení centrálnych problémov dnešnej ľudskej skutočnosti, nepomôže ani skvelá a jedinečná tradícia klasikov marxizmu, ani faktická, ale v podstate všeobecná prevaha jeho tvorivých zásad v porovnaní so súčasnou buržoáznou filozofiou. Výstižné a oprávnené sú v tomto zmysle Sartrove slová: „Marxizmus treba robiť. Marx a Engels vytýčili nespočetné úlohy pre všetkých intelektuálov svojej i našej doby. Ťažké zápasy, ktoré museli viesť pracujúci, spôsobili, že zostalo iba pri vytýčení týchto úloh. Marxizmus mal dobývať. Nerobí to však a obmedzuje sa na defenzívu.“³

Je však evidentné — a preto nám prichodia inštruktívne Heglove konštatácie v *Úvode k dejinám filozofie* — že sa aj socialistická spoločnosť zákonite prepracúva do štádia, keď sa dostávajú k svojmu právu diferencovanejšie kritériá pre duchovné hodnoty a teoretické potreby. Prejavuje sa to symptomaticky jednak tým, že stúpa záujem o odbornú filozofiu, o problémy a postavy svetovej filozofie, jednak tým, že filozofia objavuje svoje teoretické úlohy a filozofi im s radosťou a zodpovednosťou dávajú svoj tvorivý um. Deje sa tak hoci — nielen u nás, ale i v celom socialistickom svete — ešte u mnohých filozofických pracovníkov pretrvávajú rezíduá metód práce a chápania vecí, fixované škodlivými praktikami nedávnej minulosti. Hovoríme u mnohých, lebo je nesprávne a nepravdivé tvrdenie, že obdobie dogmatizmu zasiahlo a deformovalo myslenie a prácu rovnako u všetkých. Boli nositelia a rozsievачi dogmatizmu, ktorí z takých, či onakých príčin (teoretická naivnosť a domnelá vernosť marxizmu, zvyšky idealisticko-metafyzických hľadísk a neschopnosť myslieť dialekticky a materialisticky, oportunistická vypočítavosť a karierizmus a i.) stotožnili sa so zdogmatizovanou filozofiou ako s jedine pravou a autentickou filozofiou marxizmu a držia sa jej až dodnes. Boli však i takí, ktorým charakter obdobia vnútil síce svoju všeobecnú pečať, no tým, že pochopili a ovládli hlbšie jadro marxizmu

³ R. Garaudy, *Perspektivy člověka*, Praha 1964, 119.

— dialektiku a materializmus — vedeli už od polovice päťdesiatych rokov prispievať k rozpracúvaniu a k pravdiviejšiemu chápaniu otázok filozofie.

Pravda, osvojiť si skutočne hlboko filozofiu marxizmu predpokladalo poznať a vedieť, čo filozofia je, čím v dejinách bola, ako protirečivo sa vyvíjala, aký nový zmysel mala dostať v marxizme a ako tu svojej novej úlohe v skutočnosti dostala. K týmto poznatkom a konfrontáciám možno dospieť priamo názorne štúdiom dejín filozofie. Preto nebolo náhodné, že práve dejiny filozofie sa k vulgarizátorským metódam chovali najrezistentnejšie a že filozofi spracúvajúci historické témy otvárali cestu renesancii marxistickej filozofie (napr. Kosík, Kalivoda, Baczko, Kolakowski, Bakradze atď.).

Nepriaznivá situácia v marxistickej filozofii sa prejavila, pravda, špecifickým spôsobom viac-menej vo všetkých jej disciplínach. V prípade dejín filozofie spočívalo nebezpečenstvo — popri všeobecných črtách, typických pre dogmatickú a zjednodušenú tvorbu — v ich ilustratívno-statickom poňatí. Dejiny filozofie ako ilustrácia historických foriem boja materializmu s idealizmom (ktorý sa, nota bene, formuloval najčastejšie ako výraz boja pokrokových a reakčných tried a ďalej sa redukoval na hľadanie ekonomických ekvivalentov), ako opis procesu vzniku a vývinu materialistického svetonázoru (ukončeného v podstate vznikom marxizmu, kým akýkoľvek prínos zo strany nemarxistických poheglovských a súčasných systémov — tzv. filozofie úpadku — bol vylúčený) stratili, paradoxne, aj hodnotu objektívne historickú, aj aktuálne filozofickú. Alebo sa táto hodnota proklamovala čisto deklaratívne.

Tak zostal nevyužitý aj od dôb Heglových známy, avšak materialistickou filozofiou nedostatočne prepracovaný prístup k vedeckému a filozoficky plodnému spracovaniu dejín filozofie: ak ponímame dejiny ľudstva ako celok vo svojom vývine síce protirečivý a plný rozporov, ale predsa jednotný, tak musíme aj dejiny filozofie, dejiny myslenia ľudstva ponímať ako jednotný proces tvorby filozofického poznania, dialekticky sa vyvíjajúceho a prehľbujúceho. Podľa tohto princípu pochopiť ústredný problém dejín filozofie znamená hľadať ho: a) v podstatnej súvislosti zdanlivo minulých systémov a náhľadov so stupňom, ktorý filozofia v prítomnosti dosiahla; b) v protirečivej jednote filozofie, dialekticky objímajúcej v sebe celé bohatstvo svojich rozmanitých stupňov a momentov, ktoré sa realizujú v zvláštnej podobe v určitých spoločensko-historických podmienkach. To konkrétne znamená, že: a) filozofia, filozofické poznanie a filozofické myšlienky, s ktorými sa stretávame v dejinách filozofie, sú minulé iba jednou stránkou, kým druhou konštituuju aj našu prítomnú skutočnosť; b) diferencovanosť a protirečivosť rôznych, a to i opozičných filozofických náhľadov je iba jednou ich stránkou (i keď sú protirečenia historické a systémové zdrojom pohybu aj vo filozofii), kým druhou je tendencia postupovať k syntézam, v ktorých sa rozporné momenty na určitom stupni prelínajú, riešia a integrujú v dialektickú jednotu.

Dejiny filozofie sa nemôžu stať prameňom pre poznanie súhrnu filozofického vedenia a nepredpojatého obrazu o povahe jeho tvorenia, ak ich hodnotíme iba z hľadiska jednej z týchto stránok. A hľadisko prízvukujúce a osamostatňujúce iba antagonizmus materializmu s idealizmom dopúšťa sa chyby metafyzického

hypostazovania jedného zorného uhla (aj keď veľmi významného a v určitých otázkach rozhodujúceho) vo vzťahu k zložitému, rozpornému procesu vznikania, pretvárania a opätovného nastoľovania a pretvárania filozofických poznatkov v rámci vyvíjajúcej sa filozofie. Nemožno totiž postaviť apriórne otázku tak, či je v dejinách filozofie významnejší Platón, alebo Demokritos; Bacon, alebo Descartes; Leibniz, alebo Spinoza atď. Všetci sú reálnymi a nevyhnutnými ohniskami procesu jej rozvoja a každý je istým spôsobom a v istej miere spoluautorom toho, čím dnes filozofia disponuje. Miera individuálneho významu, prínosu a správnosti myslenia každého z nich sa objaví iba pri konkrétnej analýze a zodpovednom hodnotení ich diela.

Dialektickomaterialistické koncepcie dejín filozofie (ktorej zakladatelia marxizmu dali príklad konkrétnej integrácie predchádzajúceho filozofického dedičstva vo svojom vedeckom postupe si musí principiálne objasniť, o čo v tejto vede ide. Ak dejiny filozofie chcú byť úvodom na pochopenie a usústavenie filozofickej problematiky s cieľom prispieť k potvrdeniu správnosti súčasnej vedeckej filozofie, musia byť schopné objektívne a na úrovni tejto najvyspelejšej filozofie analyzovať a syntetizovať celok filozofickej minulosti. To znamená, že za vonkajšou, akoby „empirickou“ formou vývinového procesu filozofie (t. j. za tým, ako vystupujú rôzne stupne a rôzne momenty filozofie v čase, v určitej myšlienkovvej podobe a na určitých miestach, v tom či onom národe, v spojitosti s tou či onou triedou za takých alebo onakých politických a sociálnych okolností a v konfliktoch alebo v súhlase s týmito okolnosťami atď.) musia objaviť vnútornú nevyhnutnosť smerovania filozofie k danému, najvyššiemu stupňu filozofického poznania. Na to však spomínaný historicko-ilustratívny model dejín filozofie nestačí.

Naopak, taký spôsob vedie, ako sme videli vo všetkých doterajších marxistických učebniciach dejín filozofie, k výsledkom práve opačným: k schémam, k voluntaristickému podceňovaniu alebo preceňovaniu vytrhnutých postáv a prúdov, k izolovanému a metafyzickému traktovaniu vývinových momentov filozofie a k popreniu jej vnútornej dialektiky, t. j. vlastne možnosti jej ďalšieho vývinu.

Tieto koncepcčné nedostatky vplývali negatívne okrem iných aj na tie významné akcie, ktoré na poli dejín filozofie priniesla socialistická kultúrna revolúcia v jednotlivých krajinách: na výskum národných dejín filozofie. Je nepopierateľnou skutočnosťou, že malé alebo tzv. nefilozofické národy buržoázni historici filozofie vynechávali z celku filozofického vývinu, keďže ich teoreticko-filozofická minulosť nebola na úrovni všeobecne uznávanej klasickej línie. Aj u nás vlastne iba v podmienkach nástupu socializmu a na báze marxizmu došlo k sústredenému záujmu o filozofické dedičstvo minulosti a k požiadavke jeho systematického spracovania. Vyžiadal si to okrem iného rýchly kultúrny rast národa, ktorý si potreboval dotvoriť celkový obraz o svojom duchovnom vývine v minulosti. Dejiny literatúry, jazyka a všeobecná história, ktoré u nás dovtedy sprostredkovali poznanie celej vlastivednej problematiky, dostali tak konečne ďalších partnerov na skompletizovanie a zhodnotenie dedičstva slovenskej minulosti: dejiny filozofického myslenia, dejiny ostatných vied a umeleckých disciplín.

*

Výsledky, ktoré sa v tomto smere dosiahli už doteraz v prípade dejín filozofie, svedčia o tom, že išlo o správnu a najmä potrebnú orientáciu. Zásľuhu o to má nesporne aj fakt, že marxistická, historickomaterialistická metodológia poskytla pracovníkom podnetný a spoľahlivý prístup k otázke výskumu a spracovania filozofického dedičstva. Pravda, zjednodušené poňatie dejín filozofie, o ktorom sme hovorili skôr, a najmä dogmaticky traktovaná Ždanovova definícia, v ktorej sa v nejednom smere prejavila kulminácia nesprávnych teoretických manier za kultu osobnosti, sťažovali možnosť realizácie skutočne náročného vedeckého výskumu dejín nášho myslenia.

Pritom Ždanovova, naoko dôsledne materialistickodialektická formulácia úlohy dejín filozofie mohla prichodiť v začiatkoch aj ako sugestívna a pracovne výhodná. Umožňovala dochádzať k rýchlym zovšeobecneniam a trvať na nich bez detailného poznania materiálu a požadovania analýzy jednotlivých špecifických prípadov i teoretických problémov. Ak totiž prijmeme tézu o boji dvoch absolútne protikladných línii, materializmu a idealizmu, za jediné kritérium pokroku filozofického myslenia, nemôžeme sa zmýliť v tom, kto bol v minulosti mysliteľom správnym a kto nesprávnym, kto prispel k rozvoju filozofie a kto ju brzdil, kde jedine treba hľadať pokrok a napredovanie a čo možno a treba zanedbať.

So zadostučiniením môžeme konštatovať, že pokusov tohto druhu nebolo u nás mnoho. V začiatočných štúdiách vyskytli sa síce nábehy na zjednodušené koncepcie (napr. o hlasistoch, Vajanskom, štúrovcoch, malohontských osvietencoch i zjednodušené populárne prehľady dejín filozofie vôbec), avšak boli to viac omyly ad hoc, zrodené z aprioristického prístupu, a nie výsledky dlhších bádání, ktoré zákonite viedli ku korekcii týchto názorov.

Kolektív historikov filozofie, ktorý sa utvoril roku 1952 na podnet vtedajšieho vedenia Filozofického ústavu SAV v súvislosti s prácou na *Náerte dejín filozofie*, dospel už v období rozkvetu dogmatizmu k náhľadu, že sa v Ždanovovej koncepcii zjednodušujú a schematizujú problémy dejín filozofie.⁴ Ako si totiž predstaviť pokrok a vývin *interných*, špecifických problémov filozofie bez Platóna, Aristotela, Descarta, Leibniza, Kanta, Hegla atď., ktorých nemožno radiť — aspoň nie jednoznačne — do línie materialistickej? Popri mnohých ďalších menách sú to však práve títo filozofi, ktorí zásadným spôsobom ovplyvnili celkový rozvoj filozofického myslenia a bez ktorých nemožno hlboko a principiálne pochopiť ani pojmy a kategórie súčasnej dialektikomaterialistickej filozofie.

Zvlášť nepriaznivo sa javila v svetle Ždanovových téz otázka filozofie u nás, kde v minulosti vôbec nebolo mysliteľov, ktorí by si boli kládli a materialisticky riešili základnú otázku filozofie. Znamená to azda, že do vzniku marxizmu bolo tu všetko reakčné, bez tendencie k pokroku v poznaní a bez pribojnosti v spoločensko-politickom dianí? Osvetlí nám osobitosť ideového profilu a sociálno-historickej pôsobnosti reformačnej, osvietenскеj, obrodeneckej a hlasistickej filozofie, kritického realizmu, pozitivizmu, novopozitivizmu atď. v našich podmienkach, keď o nich jednoducho vyhlásime, že sú to rôzne odrody idealizmu a viac alebo menej zakuklení nepriatelia materializmu?

⁴ *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie*, Bratislava 1957, Úvod, 13.

Riešenie takýchto a podobných metodologických otázok spojené s výskumom prameňov a náročnejším ovládním dialektiky dopomohlo k stanovisku, ktoré sa stalo teoretickým základom *Kapitol z dejín slovenskej filozofie*. Stručne povedané, marxistická principiálnosť v dejinách filozofie splynula nám s úlohou aplikácie vedeckej marxistickej metódy pri interpretácii a hodnotení prameňov, a nie s pasívnym prevzatím Ždanovovho modelu (aj keď sme sa jeho vplyvu, pochopiteľne, celkom neubránili). V zhode s viacerými sovietskymi a poľskými filozofickými pracovníkmi píše sa v tomto zmysle v *Úvode*:

1. „Pojmy materializmus a idealizmus sa nekryjú vždy s pojmom pokrokovosť a reakčnosť... Nejedna filozofická náuka, ktorá z hľadiska vývinu materializmu znamenala pozitívny prínos, mohla hrať dočasne úlohu práporu reakčných spoločenských síl a naopak, pokrokové triedy vyjadrovali niekedy svoj politický radikalizmus v rúchu idealistickej filozofie... Z toho vyplýva, že treba rozlišovať medzi tým, ako sa prejavuje tá či oná filozofia v rámci všeobecného vývinu filozofického myslenia, vo svojej historickej tendencii, a medzi tým, akú určitú úlohu zohrala v danej spoločenskej situácii, v danej krajine a v danom časovom úseku.“

2. „S jednoznačným a všeobecným určením tej-ktorej filozofie alebo filozofa však spravidla nevystačíme, ani pokiaľ ide o teoretický prínos, ani spoločenskú pôsobnosť. V dejinách filozofie nenachádzame také filozofické náhľady, ktoré by neboli určitým spôsobom obmedzené (úrovňou vedy, triednou príslušnosťou atď.) a ktoré by neobsahovali rozpory vnútri svojich vlastných systémov (Descartes, Aristoteles, francúzski materialisti, Hegel atď.). Úlohou historika filozofie je skúmať tieto rozpory a určovať vždy konkrétne v danom systéme mieru vedeckej adekvátnosti a spoločenskej progresívnosti.“

3. „Možno preto povedať, že sa pokrok v teoretickom poznávaní sveta i v príprave predpokladov pre vznik marxistickej sociálnej teórie dial rôznymi cestami, že sa vedecký, dialektikomaterialistický svetonázor rodil z ideovej tvorby príslušníkov rôznych tried a rôznych filozofických systémov. Tak v svetových, ako i národných dejinách filozofie sa hlásime ku každej tvorbe, ktorá prispela svojou mierou k pokroku vedy o zákonoch prírody, myslenia a spoločnosti. Ani teoretický pokrok v období predmarxistického obdobia nemožno teda redukovat iba na líniu materialistickú (aj keď je to hlavná a rozhodujúca tendencia), ale musíme za významné a z hľadiska rozvoja filozofie nevyhnutné pokladať aj všetky poznatky a náhľady idealistických systémov, ktoré posunuli dopredu historický proces rozvoja poznania.“⁵

Táto koncepcia, ku ktorej dospel kolektív pracovníkov v dejinách slovenskej filozofie, vykryštalizovala sa v rokoch 1954—1956 priamo v práci s historicko-filozofickým materiálom a v početných metodologických diskusiách. Dokumenty o priebehu tohto procesu od začiatočných programových článkov o *Náčrte dejín slovenskej filozofie* z roku 1952 až po referáty z konferencie českých a slovenských historikov filozofie o výsledkoch výskumu slovenskej a českej filozofie v Bratislave

⁵ Tamtiež, 11, 12, 13, 17.

roku 1962 dávajú objektívny obraz o vedeckých zámeroch a teoreticko-ideologickej zodpovednosti autorov zúčastnených na tejto práci.

Od začiatku však nechýbali ani hlasy, ktoré videli v snahe o diferencované hodnotenie nášho filozofického dedičstva revíziu marxizmu, prejavy sociáldemokratizmu, vpašovanie hegelianizmu, očisťovanie novopozitivismu atď. Roku 1955 objavujú sa v článku *Revízia vedeckého svetonáhľadu — ideologický základ a východisko sociáldemokratizmu*⁶ obvinenia z idealistického vysvetľovania dejín slovenskej filozofie, z „revízie marxisticko-leninského učenia o boji dvoch línií vo filozofii, z typického sociáldemokratizmu a buržoázneho objektivismu“ atď. Autor, ktorému naša ideová a kultúrna minulosť bola málo známa, lebo sa jej výskumom nezaoberal, vidí v myšlienke vnútorného sporu pokrokovejších a reakčných, prežitých tendencií v rámci idealistického svetonáhľadu — čo bolo vskutku pre náš vývin typické — „snahu zatajovať na Slovensku neznáme materialistické tendencie a ich boj proti idealistickému svetonáhľadu“. Z toho vyvodzuje aj politické dôsledky a stavia účastníkov tejto koncepcie do svetla falšovateľov marxizmu.

Takáto argumentácia bola, pravda, osvedčená a známa v oných časoch, keď sa namiesto logických argumentov používali aj vo filozofii politické nálepky na odbavenie protivníka. Preto polemika,⁷ v ktorej sa obhajovali spomenuté kolektívne vypracované metodologické stanoviská, bola nielen teoretickou odpoveďou, ale i prejavom odvahy zainteresovaných pracovníkov bojovať proti dogmatickému spôsobu filozofovania.

Obdobie po roku 1956, keď na širokom politickom a vedeckom fronte došlo k odhaleniu škodlivých následkov dogmatizmu a „kultu osobnosti“, prinieslo však s bojom proti revizionizmu opäť i návrat, ba stabilizovanie niektorých dogmatických názorov a metód práce aj vo filozofii. Autori *Kapitol*, ktoré vyšli roku 1957, ocitli sa znovu v podozrení, že „považujú za dogmatický a prekonaný celý marxizmus-leninizmus“. V typicky dobovom článku *Bojovnou vedou proti revizionistickým vplyvom*⁸ pripisuje sa im vedomý sklz do revizionizmu, tendencia „považovať vraj za dogmatické aj marxistické stanovisko o materiálnosti a materiálnej (objektívnej) determinovanosti skutočnosti, myslenia...“ Pravda, nič podobné nemožno nájsť ani v *Úvode*, ani vo vlastných statiach *Kapitol*. Iba nesprávny výklad z iných súvislostí vytrhnutej myšlienky slúžil kritikovi za dôkaz domneného protimarxistického stanoviska.

Pritom sa tu zamieňajú dve veci. V *Úvode* sa hovorí o metodologických princípoch, ktoré odlišujú koncepciu marxistických dejín filozofie od iných koncepcií. Tento zásadný rozdiel sa vidí v materialistickom chápaní spoločenskej podmienosti a dosahu filozofie. „Marxistické dejiny filozofie, opierajúc sa o historický materializmus, vychádzajú z faktu, že aj všetka filozofická tvorba vyrastá koniec koncov zo skutočnosti, i keď neraz vo veľmi abstraktnej podobe, že slúži, alebo škodí spoločenskému pokroku a spoločenským triedam. Preto je pri hodnotení

⁶ L. H a n z e l, Pod zástavou socializmu (1955), č. 21.

⁷ T. M ü n z, *Za správne chápanie boja materializmu a idealizmu v dejinách slovenskej filozofie*. Slovenský filozofický časopis (1956), č. 2.

⁸ M. T o p o l s k ý, *Predvoj* (1959), č. 14.

filozofickej tvorby minulosti dôležité riešiť nielen otázku, ako ten-ktorý filozof alebo systém prispel teoreticky k vývinu vedeckého svetonázoru, ale súčasne ukázať ich spoločenský dosah. Pre metodológiu z toho vyplýva, že sa výklad dejín filozofie musí opierať o vývinový proces materiálnej základne spoločnosti a že sa popri vlastnej špecifičnosti a imanentnosti vývinu filozofie musí rešpektovať jej objektívna podmienenosť a spätná pôsobnosť v sociálnej realite. Alebo: „Hlavným nedostatkom všetkých nemarxistických dejín filozofie je . . . , že vývoj filozofie, filozofické náhľady skúmajú iba ako stupne imanentného procesu poznania. Naproti tomu musia marxistické dejiny filozofie sledovať teoretický rozvoj filozofie v súvisе s jeho sociálnym dosahom a úlohou, ktorú filozofia zohrala v spoločenskom vývine, v spoločensko-triednych zápasoch“.⁹ Z toho jasne vysvitá, že v Úvode šlo o zdôraznenie dialektiky ideového a spoločensko-historického vývinu, o naznačenie špecifičnosti, kvalitatívnej svojbytnosti filozofie na pozadí jej podmienenosti sociálnou realitou.

Naproti tomu kritik *Kapitol* dokazoval — pozastavujúc sa nad tým, že sa vôbec spomína určitá špecifičnosť a imanentnosť vývinu filozofie — že autori popierajú materiálnu podmienenosť myslenia. Aký postup ho k tomu doviedol? Z akých pozícií posudzoval snahu kolektívu aplikovať marxistickú vedeckú metodológiu na konkrétny historický materiál nášho ideového dedičstva, snahu porozumieť a ozrejmiť si na osobitnej, jedinečnej historickej forme všeobecnú zákonitosť a naplniť abstraktné pojmy živým obsahom, vidieť z jeho formulácie: „Reči o celkovej spoločenskej pokrokovosti toho-ktorého javu, na ktorých sú koncipované aj *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie*, okrem toho, že chcú kompromisnícky dosiahnuť, aby bol aj vlk sýty, aj ovca celá, vlastne viacej pletú, ako vysvetľujú. Predsa o jave, ktorý znamená celkový spoločenský pokrok, možno tvrdiť aj to, že znamená úpadok.“¹⁰

Pravda, autori statí i redakcia sa v Úvode mohli mylíť, mohli zvládnuť neúplne a povrchnе svoju úlohu, čo je pri vedeckej práci — najmä ak ide o debutantov, a takými boli z marxistického hľadiska všetci autori — nie vylúčené. Seriózna kritika mala možnosť poukázať v tomto zmysle na prípadnú neúplnosť heuristickej prípravy, nelogičnosť záverov, formulácií, nevedeckosť interpretácie atď. Kritika tohto druhu (i keď jej, žiaľ, bolo málo) nezmenšila význam *Kapitol*. Zostanú prvým významným pokusom marxisticky osvetliť kľúčové obdobia a postavy nášho filozofického dedičstva. Vo všetkých českých a slovenských dokumentoch o filozofickej tvorbe sa na ne poukazuje ako na dielo, ktoré tvorí prvú etapu k syntetickým dejinám slovenskej filozofie. Jeho hodnota, pokiaľ ide o teoreticko-metodologickú stránku, je podmienená práve tým, že hoci sa časove rodilo v období dogmatizmu, ideovo predznačuje už novšiu, priaznivejšiu epochu marxistickej filozofie.

Pokiaľ ide o uvedené príklady dogmatického filozofovania, uvádzame ich nielen ako teoreticky škodlivý jav v našej nedávnej minulosti, ale i so snahou vyrovnáť sa s ním morálne. Je stará známa pravda, že ten, kto nepochopí a ne-

⁹ Porov. *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie*, Bratislava 1957, Úvod, 9, 10.

¹⁰ M. Topolský, *Ešte raz o pokroku a pokrokovosti*. Predvoj (1958), č. 11.

spozná svoj omyl, kto nepocíti aj ako mravný subjekt jeho škodlivé dôsledky a otvorene sa s ním nevyrovná, v podstate na svojom omyle ďalej trvá a prechováva možnosť jeho recidívy. Tak je to s mnohými marxistickými filozofmi, ktorí síce píšu všeobecne o škodlivosti dogmatizmu, avšak bez toho, aby v svojej práci podali dôkaz, že sa snažia odčiniť účasť filozofie na dogmatickom deformovaní marxizmu.

S tým súvisí aj fakt, že iba časť marxistických filozofov vidí ešte aj dnes v súčasnom teoretickom oživení a renesancii marxizmu ako tvorivej metódy a otvoreného systému trvalú a nevyhnutnú črtu filozofickej práce. Druhá časť zotráva (otvorene či skryto, vedome alebo zo zvyku) na jeho ustrnutej, dogmatickej, v podstate katechizmovej redukcii.

Dialektika dejín a ideového vývinu presadzuje však zákonitosť svojho pohybu bez ohľadu na subjektívne želanie a predstavy kohokoľvek. Už doteraz sa jasne ukázalo, že vo filozofii to nejde bez atmosféry diskusie a dialógu, bez možnosti uplatnenia invencie a individuálneho bádania, kladenia a hľadania nových a nových otázok, kritického prekonávania dosiahnutých výsledkov. Na druhej strane sa ukázalo aj to, že vo vzájomných *filozofických* kritikách nepospeli také termíny ako revizionizmus, nepriateľ marxizmu atď. Tieto termíny majú predovšetkým politický význam. *Na pôde filozofie a každej vedeckej výmeny názorov* sú to v tomto zmysle pojmy neadekvátne. Alebo vo filozofii a vede ide o poznanie skutočnosti, o snahu po pravde (potom sú tu adekvátne pojmy vedecký—nevedecký, správny—nesprávny, pravdivý—nepravdivý, objektívny—neobjektívny), alebo filozofia upadne do scholastického pridržania sa autorít, dogiem a inkvizítorského hľadania „kacírov“, „revizionistov“, a potom to už nie je filozofia.

РАЗМЫШЛЕНИЯ О МЕТОДЕ ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ

Елена Варшова

Настоящая статья в своей сущности представляет собой размышления о проблемах философии и ее истории. Автор обрамляет ее историко-философскими и методологическими познаниями Гегеля, взятыми из его Введения в лекции по истории философии. Он пытается указать на их инструктивность и для изучения оценки развития марксистской философии в период после смерти Маркса, когда состояние и ориентация на проблематику и даже понимание философии оказались под отрицательным влиянием внетеоретических и внесистемных точек зрения и временных нужд политического движения и личной власти (культ личности). Дальше автор пытается наметить те условия, которые необходимы для философии и те требования, которым философия должна удовлетворять, если она хочет быть философией научной и решать задачи, вытекающие из ее отношения к другим наукам и к жизни человека.

Во второй части автор анализирует отношение между философией и историей философии и прежде всего занимается вопросом о методологии научной истории философии. Он освещает некоторые стороны диалектико-материалистического подхода и разработки истории философии (философских систем), главным образом момент последовательности и противоречивости, используя при этом свой опыт работы над историей словацкой философии. Он приводит примеры для того, как уже в период догматизма и силы ждановского опре-

деления истории философии удалось коллективу словацких философов применить эти диалектические и дифференцированные критерии к изучению философии. Статья одновременно носит характер полемики, направленной против тех, кто подвергали догматической критике Главы из истории словацкой философии (1957), провозглашая их ревизионизмом.

ON THE METHOD OF THE HISTORY OF PHILOSOPHY

Elena V á r o s s o v á

This study is in its essence an essay on problems of philosophy and its history. The author considers them in the framework of Hegel's historico-philosophical and methodological views from his *Introduction to Lectures on the History of Philosophy*. The author's intention is to demonstrate their instructiveness also with respect to the research into and evaluation of the development of Marxian philosophy in the post-Marxian period where the situation, the orientation towards problems, and even the comprehension itself of philosophy proved to be negatively influenced by extratheoretical and extrasystemic viewpoints and by the momentaneous needs of a political movement and personal power (personality cult). Further the author attempts to set up an outline of the conditions which philosophy has on the one hand to have, and on the other hand to fulfil if it is to be a scientific philosophy and if it is suggested to solve problems flowing from its relationship to the other sciences and to the life of man.

In a further part of her study, the author is concerned with investigation into the relationship of philosophy to the history of philosophy, particularly with the problem of the methodology of the scientific history of philosophy. She illuminates some aspects of the dialectically-materialistic approach to and elaboration of the development of philosophy (philosophical systems), particularly the moment of continuity and contradiction. In dealing with this part of her study, the author makes use of her experiences and works concerning the history of Slovak philosophy, and she demonstrates by examples how a collective group of Slovak philosophers has achieved — already in the period of dogmatism and of the validity of the Zhdanovian definition of the history of philosophy — to apply dialectical and more differentiated criteria of this kind on the research into philosophy. The study simultaneously has a polemical character, being directed against persons who were dogmatically criticizing the work *Chapters from the History of Slovak Philosophy* (1957), denouncing it as revisionistic.

(R.)

K POSTAVENIU ONTOLOGIE V DIALEKTICKOM MATERIALIZME

MICHAL SUCHÝ

Pretože materializmus obsah nášho vedomia odvodzuje v konečnom dôsledku z vonkajšieho sveta, považuje ontológiu za nevyhnutnú súčasť svojho systému. Ak tvrdíme, že obsah vedomia je tak, či onak determinovaný vonkajším svetom, už to samo osebe znamená, že o svete niečo vypovedáme, a teda že popri gnoezológii ako vede o poznávaní uznávame aj ontológiu, ktorá sa zaoberá tým, čo poznávame, čiže bytím. Toto východisko, t. j. uznanie, že naše vedomie má svoj